

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ НЕВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	11
1.1. Генеза законодавчого унормування та стан наукової розробленості правових аспектів забезпечення права особи на невтручання в особисте і сімейне життя	11
1.2. Зміст понять «особисте життя» і «сімейне життя» та їх співвідношення між собою	40
1.3. Процесуальні гарантії забезпечення невтручання в особисте і сімейне життя	63
РОЗДІЛ 2. НЕВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ЯК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ І КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДУ	85
2.1. Сутність конституційного принципу невтручання в особисте і сімейне життя	85
2.2. Невтручання в приватне життя як галузева засада кримінального провадження України.....	115
2.3. Характеристика стандартів та норм міжнародного права щодо охорони особистого і сімейного життя під час кримінального провадження.....	138
РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА НЕВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ	164
3.1. Забезпечення прав учасників кримінального провадження щодо невтручання в особисте і сімейне життя під час проведення слідчих (розшукових) дій.....	164

3.2. Гарантування невтручання в особисте і сімейне життя під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій	231
3.3. Охорона особистого і сімейного життя під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження	275
3.4. Недопустимість розголошення відомостей щодо особистого і сімейного життя під час прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого.....	305
РОЗДІЛ 4. ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТАЄМНИЦІ ОСОБИСТОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ НА СУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	317
4.1. Судовий контроль як гарантія забезпечення права на невтручання в особисте і сімейне життя.....	317
4.2. Гарантії невтручання в особисте і сімейне життя особи на стадії судового розгляду	348
4.3. Гарантії забезпечення невтручання в особисте і сімейне життя під час судових проваджень з перегляду судових рішень.....	373
ВИСНОВКИ.....	403
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	417
ДОДАТКИ.....	469

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄС	Європейський Союз
КАС	Кодекс адміністративного судочинства
КК	Кримінальний кодекс
Конвенція	Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КСУ	Конституційний Суд України
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РСЧ	режимно-секретна частина
САП	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
СРД	слідчі (розшукові) дії
США	Сполучені Штати Америки
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УНР	Українська Народна Республіка
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЦК	Цивільний кодекс

ПЕРЕДМОВА

Невтручання в особисте і сімейне життя є одним з основних міжнародних і конституційних прав людини й громадянина, що відображає право кожного мати власний світ сімейних, інтимних, ділових та інших інтересів, що не підлягають контролю з боку держави, суспільства, окремих громадян.

Проблема забезпечення невтручання в особисте і сімейне життя особи в нашій країні ніколи не була серед пріоритетних, про що красномовно засвідчують дані статистики. Питома вага осіб, засуджених за злочини проти конституційних прав і свобод людини й громадянина в Україні, не перевищує 0,1 % від питомої ваги загальної кількості засуджених. Натомість загальновизнаною є позиція, що ставлення до прав людини не є внутрішньою справою окремої держави. Міжнародна спільнота розробила низку документів, що містять положення про єдині стандарти відправлення правосуддя в кримінальних справах і насамперед у контексті забезпечення прав та свобод осіб, які беруть у ньому участь, зокрема права на невтручання в особисте і сімейне життя. Такі стандарти закріплені в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція), документах Нарadi по безпеці і співпраці в Європі, різних міжнародних договорах з питань кримінального провадження.

У частині першій статті 32 Конституції України встановлено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Водночас у жодній державі це право не є абсолютним. Будь-яка, навіть найдемократичніша правова система, передбачає випадки, коли можливе обґрунтоване й обмежене законодавчими положеннями втручання в цю сферу життєдіяльності людини.

Боротьба зі злочинністю – одна зі сфер суспільного життя, де не можна уникнути обмеження прав особи, зокрема на невтручання в її особисте і сімейне життя. Під час кримінальної процесуальної діяльності постійно постає дилема, що є важливішим: примусити людину розкрити особисті й сімейні таємниці чи захистити її всупереч інтересам суспільства та держави. Саме тому в частині 2 статті 15 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України визначено, що ніхто не

може збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом. У частині 3 цієї процесуальної норми йдеться про те, що інформація про приватне життя особи, отримана в порядку, передбаченому цим Кодексом, не може бути використана інакше, як для виконання завдань кримінального провадження.

Проблемам гарантування засади невтручання в приватне життя присвячено належну увагу в Конституції України, КПК України, низці законів України, а також у міжнародних договорах з питань кримінального провадження, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які, відповідно до статті 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України.

Вагомий внесок у дослідження окресленого кола питань зробили українські науковці Ю. П. Аленін, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Г. П. Власова, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, Л. В. Ємчук, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, В. К. Лисиченко, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, В. О. Сergyгін, О. В. Сосніна, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, О. В. Ходус, П. В. Цимбал, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шешітько, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін. Зазначену проблематику розглядали у своїх працях іноземні юристи: М. Адам, А. Боффер, Л. Брендіс, Х. Буркхард, Н. М. Волошкіна, Ю. Зайферт, Я. Закшевська, Ю. Г. Корухов, О. У. Калабаєв, Д. Муржо, І. Л. Петрухін, Р. Б. Стандлер, С. Уоррен та ін.

Водночас у роботах цих авторів увагу спрямовано переважно на охорону прав і свобод громадянина загалом, їх поняття та завдання. Натомість ступінь можливого втручання в особисте і сімейне життя з боку держави висвітлено фрагментарно, недостатньо повно й докладно, а розв'язання наявних проблем у цій сфері має винятково важливе значення під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Основна мета дослідження полягає у визначенні комплексу теоретичних і практичних аспектів засади невтручання в особисте і сімейне життя в кримінальному провадженні України, узагальненні виявлених проблем, розробленні науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства щодо системи гарантій забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя під час усіх стадій кримінального провадження. Для

досягнення означеної мети досліджено Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенцію, інші міжнародні договори, Конституцію України, чинне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України й низки інших держав, закони й підзаконні нормативно-правові акти України, постанови Пленуму Верховного Суду України з питань здійснення кримінального провадження. Для ілюстрації важливих положень монографії використано дані офіційної статистики МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, узагальнено результати вивчення матеріалів 351 кримінального провадження, під час розслідування яких було зібрано фактичні дані, пов'язані з особистим і сімейним життям особи, 90 рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) за статтею 8 Конвенції¹, зведені дані анкетування 526 слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України з Вінницької, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Луганської, Одеської, Полтавської, Сумської, Черкаської, Чернігівської областей та міста Києва, 298 адвокатів, результати інтерв'ювання 114 слідчих суддів і суддів.

Під час підготовки монографії використано власний досвід роботи на посаді слідчого та викладацької діяльності.

У монографічному дослідженні сформульовано низку наукових положень, висновків і рекомендацій щодо механізмів забезпечення засади невтручання в особисте і сімейне життя під час здійснення кримінального провадження на всіх його стадіях, що відображають концептуально нові наукові положення та висновки й мають важливе теоретичне і практичне значення. Зокрема, запропоновано вирішення низки проблемних і дискусійних питань законодавчого, методичного та організаційного спрямування стосовно дотримання зазначеного конституційного принципу, що донині залишаються неврегульованими й суперечливими в законодавстві України. З'ясовано співвідношення понять «приватне життя», «особисте життя» і «сімейне життя», встановлено, що принципової відмінності між поняттями «приватне життя» й «особисте життя» немає, оскільки їх трактують як належність особі, водночас «особисте життя» і «сімейне життя» – поняття не тотожні, хоча

¹ Тут і далі за текстом використано дані узагальнення практики ЄСПЛ за ст. 8 Конвенції, основні з яких висвітлено в додатку Д.

тісно пов'язані між собою; сімейне життя є окремим різновидом життєдіяльності людини поряд з особистим життям. Розроблено систему гарантій невтручання в особисте і сімейне життя громадян на всіх стадіях кримінального провадження України, що надасть можливість забезпечити недопущення порушення цієї засади, а в разі незаконного обмеження – сприятиме ефективному його відновленню. З огляду на предмет дослідження здійснено класифікацію інформації про особисте і сімейне життя громадян за ступенями її доступності органам досудового розслідування та суду. Сформульовано визначення поняття захисту невтручання в особисте і сімейне життя; підготовлено нову редакцію статті 15 КПК України; розглянуто співвідношення засад кримінального провадження та конституційного права на невтручання в особисте і сімейне життя, а також з іншими конституційними засадами. Обґрунтовано висновок, що всі засади кримінального провадження тісно пов'язані, впливають на забезпечення невтручання в особисте і сімейне життя особи, водночас є її процесуальною гарантією та єдиною системою, спрямованою на досягнення загальної мети – реалізацію завдань кримінального провадження, що передбачено в частині 1 статті 2 КПК України. Доведено, що суб'єктами права на невтручання в особисте і сімейне життя є всі особи, які беруть участь у досудовому розслідуванні, а суб'єктами забезпечення цієї засади є слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд; досліджено механізм реалізації положень, що становлять зміст засади невтручання в приватне життя під час провадження слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), а також розроблено рекомендації стосовно реалізації цієї засади під час їх проведення. Надано пропозиції щодо дотримання справедливого балансу між повагою до особистого і сімейного життя та здійсненням слідчих (розшукових) дій; виявлено відсутність реальної відповідальності учасників кримінального провадження (слідчих, прокурорів, суддів) за неправомірне втручання в особисте і сімейне життя осіб; розроблено пропозиції стосовно забезпечення недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування під час прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого та в суді. Визначено основні законні способи обмеження права на невтручання в особисте і сімейне життя, сформульовано для кожного із цих способів загальні підстави втручання органів досудового розслідування та суду в особисте і сімейне життя учасників кримінального провадження та інших осіб. Вивчено проблеми прокурорського

керівництва та судового контролю щодо забезпечення невтручання в особисте і сімейне життя під час досудового розслідування; окреслено обставини, що перешкоджають ефективному забезпеченню права на невтручання в особисте і сімейне життя осіб під час судового розгляду. Встановлено нечіткість законодавчого врегулювання процедури обмеження прав під час перегляду судових рішень; виявлено відсутність реальної відповідальності слідчих, прокурорів за неправомірне втручання в особисте і сімейне життя; підготовлено й обґрунтовано пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування з метою оптимізування гарантій забезпечення невтручання в особисте і сімейне життя особи в кримінальному провадженні.

Отримані наукові результати впроваджені й використовуються в науково-дослідній сфері, законотворчій та практичній діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень, у науково-методичній роботі, освітньому процесі низки закладів вищої освіти юридичного спрямування.

Висловлюю щиро вдячність І. В. Басистій, Г. П. Власовій, О. П. Кучинській, Є. Д. Лук'янчикову, В. Т. Нору, Ю. М. Черноус, Л. Д. Удаловій, П. В. Цимбалу, В. Ю. Шепітьку та іншим знаним науковцям України за слухні зауваження й цінні поради, враховані під час підготовки монографії. Також дякую всім колегам із кафедри кримінального та кримінального процесуального права Національного університету «Києво-Могилянська академія» за підтримку та конструктивну допомогу.

Окрема подяка моему науковому консультанту, учителю, наставнику доктору юридичних наук, професору В. І. Галагану, завдяки якому й було обрано тематику цього дослідження і монографія вийшла в науковий світ.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ НЕВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Генеза законодавчого унормування та стан наукової розробленості правових аспектів забезпечення права особи на невтручання в особисте і сімейне життя

Недоторканність приватного життя громадян з давніх часів визнавали цінністю, невід'ємним правом людини, одним із принципів громадянського суспільства, а поняття недоторканності приватного життя є основоположним для справедливості, до якої демократія прагне за своїм визначенням.

Усвідомлення необхідності посиленої охорони відомостей, що становлять у сучасному тлумаченні предмет приватного життя і не підлягають широкому розголосу, можна констатувати ще в ранніх правових пам'ятках, наукових поглядах стародавніх мислителів.

Зокрема, ще за часів так званої гомерівської Греції (кінець II тис. до н. е.) елліни оперували поняттям «тима» в питаннях позначення особистої честі, особистого права¹. На противагу правовим ідеям Сократа, який обґрунтовував ідею абсолютної рівності, його учень Платон, навпаки, заперечував можливість існування права на приватне й сімейне життя. Він вважав, що ніхто не повинен володіти жодною приватною власністю, якщо в тому немає крайньої необхідності. Ні в кого не повинно бути такого житла, куди не мав би доступу будь-хто охочий². Згодом Платон визнав наявність сімейної сфери життя, зауваживши, що деякі вияви такого життя, зокрема виховання дітей, цілком знаходяться у віданні посадових осіб держави згідно з нормами її законів³. Надмірне прагнення до єдності, пропонованої Платоном, що виявлялася насамперед у спільності дружин і

¹ Курбонов К. Б. Гражданско-правовые проблемы права на неприкосновенность частной жизни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Душанбе, 2012. С. 18–20.

² История политических и правовых учений : учебник / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2004. С. 53.

³ Митцукова Г. А. Право на неприкосновенность частной жизни как конституционное право человека и гражданина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Екатеринбург, 2005. С. 34–35.